

Якубець Альона Віталіївна
старша наукова співробітниця
відділу історії України ХХ століття,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
museum_kyiv@ukr.net

Aliona V. Yakubets
senior research fellow,
Department of History of Ukraine in the 20th Century
The National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)
museum_kyiv@ukr.net

РОЗВИТОК ТЕЛЕГРАФНОГО ЗВ'ЯЗКУ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ НМІУ)

TELEGRAPHY COMMUNICATIONS DEVELOPMENT IN UKRAINE IN THE 2nd HALF OF THE 19th–1st HALF OF THE 20th CENTURY (BASED ON THE REPOSITORY COLLECTION OF THE NATIONAL MUSEUM OF UKRAINIAN HISTORY)

Анотація

У статті аналізується розвиток телеграфного зв'язку та телеграфних апаратів в Україні із сер. ХІХ ст. до сер. ХХ ст. та їх вплив на повсякденне життя широких верств населення. Як базове джерело для розкриття теми, використано експонати фондової колекції Національного музею історії України.

Ключові слова: телеграфний апарат Г'юза, телеграфний апарат Бодо, телеграфний зв'язок, історія повсякдення, УРСР, Національний музей історії України.

Abstract

The article analyzes the development of telegraph communication and telegraph equipment in Ukraine from the middle of the 19th century to the middle of the 20th century and the influence of this factor on the daily life of the population. The exhibits of the stock collection of the National Museum of Ukrainian History were used as the basic source for the disclosure of the topic.

Key words: House's telegraph, Baudot telegraph, telegraph communication, history of everyday life, Ukrainian SSR, the National Museum of Ukrainian History.

Нині важко уявити повсякденне життя без мобільного телефону, різноманітних месенджерів чи, скажімо, електронної пошти, що надають миттєвий зв'язок. Однак тривалий час комунікація між людьми обмежувалася швидкістю поштових служб та відстанню між населеними пунктами. Все змінилося в епоху промислового перевороту: ХІХ ст. увійшло в історію як доба парового двигуна, нових видів транспорту та засобів передачі інформації: телеграфу, телефону та радіо. Їх упровадження зумовило революційні зміни не лише у глобальній економіці та соціальних відносинах, а й у побуті звичайних людей.

Тема появи й функціонування телеграфного зв'язку на території України актуальна, позаяк дозволяє висвітлити та проаналізувати один із важливих – упродовж понад століття – комунікативних чинників, його вплив на соціум не лише в суспільній, економічній, а й у побутовій сферах. Означена проблематика досліджена у пострадянській історіографії¹. Водночас зразки телеграфів, що зберігаються у фондах Національного музею історії України (далі – НМІУ), дають змогу поглибити тему та розглянути її в контексті історії повсякдення України другої пол. ХІХ – першої пол. ХХ ст.

За часом створення та набуттям широкого застосування телеграф став першим із засобів електричного зв'язку, оскільки телефон та радіо з'явилися пізніше. Перші електромагнітні телеграфи з'явилися в 1830-х рр. майже одночасно в Німеччині, Великій Британії та США, а комерційна експлуатація електричного телеграфу почалася в Лондоні в 1837 р. Новинка швидко “прижилася” і на українських землях, насамперед тих, що перебували у складі Австрійської імперії: в 1848 р. телеграф

1 Міронова І. С. Поштові і поштово-телеграфні установи на півдні України в системі зв'язку російської держави (друга половина ХVІІ – початок ХХ ст.). – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – 562 с.; Семенюта Н. Ф., Здоровцов І. А. История электрической связи на железнодорожном транспорте (прошлое, настоящее, будущее). – Москва: Транспортная книга, 2008. – 326 с.; Федорченко О. В. Профессиональная подготовка почтово-телеграфных служащих в конце ХІХ – в начале ХХ в. в Одесском почтово-телеграфном округе // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – Вип. ХХХІV. – С. 62–65.

з'єднав Львів із Віднем², а в 1855 р. до них доєдналися Чернівці³.

В Російській імперії упровадження технічної новинки було пов'язане з військовою необхідністю: будівництво телеграфної лінії, яка з'єднала б столицю імперії з театром бойових дій, прискорила Східна (Кримська) війна 1853–1856 рр. Замовлення на спорудження та технічне обслуговування телеграфних ліній у 1853 р. отримала німецька компанія Simens & Halske, і телеграфна лінія з'єднала Санкт-Петербург із Севастополем через Москву, Київ, Одесу, Херсон і Сімферополь⁴.

За кілька років телеграфна мережа вкрила всю Україну. Телеграф з'явився в губернських та повітових містах. У 1856 р. телеграфну станцію відкрили в Києві, в 1857-му – в Житомирі, в 1859-му – в Катеринославі, Єлисаветграді, Полтаві, Чернігові, в 1862-му – в Херсоні, в 1866-му – в Кам'янці-Подільському.

Телеграф швидко поширювався і у Австро-Угорській імперії, зокрема на Буковині, де в кін. XIX ст. діяло бл. 100 телеграфних пунктів, а до 1913 р. – 149⁵.

У 1854 р. російську телеграфну мережу підключили до пруської та австрійської⁶, а в 1870 р. через низку українських міст (зокрема Одесу, Бердичів, Житомир) пройшов трансконтинентальний телеграфний кабель довжиною 11 тис. км із Калькутти (Індія) до Лондона (Англія)⁷.

Перші телеграфні апарати, що використовувалися на території України в XIX ст., були імпортовані, переважно виробництва компанії Simens & Halske, яка також проклала кабель. У 1851 р. ця компанія доправила до Російської імперії перші 75 телеграфних апаратів т. зв. стрілочного типу власного виробництва⁸. Швидкість набору тексту на цих приладах становила не більше 40 знаків на хвилину (5–6 слів). Їх змінили апарати системи Морзе, текст на яких телеграфіст набирив спеціальним ключем-маніпулятором, який замикав або розмикав електричний ланцюг. Апарат працював на основі абетки, розробленої американцем Самуелем Морзе (1791–1872). Швидкість набору такого пристрою становила до 15 слів на хвилину⁹; він був надійним, компактним і дозволяв налагодити безперебійний зв'язок на значних відстанях. Одночасно розроблялися інші типи телеграфних апаратів, найвдалішими з яких стали пристрої Девіда Г'юза (David Hughes, 1831–1900, США), Чарльза Вітстона (Charles Wheatstone, 1802–1875, Велика Британія), Вернера фон Сіменса (Wernervon Siemens, 1816–1892, Німеччина), Жана Моріса Еміля Бодо (Jean-Maurice-Émile Baudot, 1845–1903, Франція)¹⁰.

В колекції НМІУ зберігається телеграфний апарат системи Д. Г'юза. Цікаво те, що його винахідник – 24-річний учитель музики, намагаючись розробити механізм для переведення музики в нотний запис, створив апарат, обладнаний клавішами, як у рояля¹¹. В 1856 р. компанія The American Telegraph придбала у Г'юза права на його винахід. Після вдосконалення конструкції літеро-друкувальний телеграфний апарат системи Г'юза став із 1860-х рр. одним із найпопулярніших у світі¹². Текст на ньому набирали за допомогою клавіш, а на паперовій стрічці, намотаній на колесо, друкували не крапки й тире, як на апараті Морзе, а літери. Досвідчений телеграфіст міг передавати на ньому до 40 слів на хвилину¹³. До того ж повідомлення не потребували додаткової обробки, а відстань передачі сягала 600–800 км¹⁴.

Взірець, що зберігається у НМІУ (серійний № 4004), виготовлено на поч. XX ст. в російському м. Санкт-Петербурзі на заводі німецької компанії Siemens & Halske, який із 1898 р. входив до АТ російських електротехнічних заводів. На телеграфному апараті із зібрання НМІУ міститься абревіатура “АОРЭЗ” (із рос. “Акционерное общество российских электротехнических заводов”). Такі телеграфні апарати обслуговували залізниці, міжміські магістральні лінії зв'язку, активно використовувалися в роки Першої світової війни та Української революції, а в Україні експлуатувалися до сер. 1950-х рр.

В Російській імперії телеграфний зв'язок спочатку перебував під контролем держави, обслуговуючи урядові, військові та залізничні структури. З часом його почали використовувати фінансисти, торговці, промисловці, журналісти. В 1889 р.

2 Коваленко О. Вам телеграма... Сторінки історії Кременчуцького телеграфу / [Електронний ресурс]: Історія Кременчуга і його окраїн. – Режим доступу: <http://kremenhistory.org.ua/vam-telegrama-storinki-istorii-kremenchuckogo-telegrafu/amp> (дата звернення: 08.07.2019). – Назва з екрана.

3 Ботушанський В. М., Чайка Г. В. Встановлення на Буковині поштово-телеграфного і телефонного зв'язку та його значення для входження краю в європейські взаємини (XIX – поч. XX ст.) // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Історія: Збірник наукових статей. – Чернівці: Рута, 2004. – Ч. 2. – С. 95–102.

4 Історія Сіменс в Україні. Співпраця концерну Сіменс з Україною / [Electronic resource]: Siemens.com. GlobalWibsite. – Access mode: <https://w5.siemens.com/web/ua/uk/about/siemens-ukraine-history/Pages/history.aspx> (lastaccess: 08.07.2019). – Title from the screen.

5 Молоткін Г. П. Історичний нарис до 150-річчя телеграфу на Буковині / [Електронний ресурс]: Муніципальна бібліотека ім. А. Добрянського. – Режим доступу: <http://dobrabiblioteka.cv.ua/ua/news?id=458767> (дата звернення: 08.07.2019). – Назва з екрана.

6 Артемев М. Век связи: как начиналась глобализация XIX столетия / [Електронний ресурс]: Forbes. – Режим доступу: <https://www.forbes.ru/mneniya-column/istoriya/274975-vek-svyazi-kak-nachinalas-globalizatsiya-xix-stoletiya> (дата обращения: 08.07.2019). – Названіе с екрана.

7 Семенюта Н. Ф. История цифровой коммуникации – от телеграфа до Интернета. – Минск: Колорград, 2017. – С. 49.

8 Первые контракты / [Electronic resource]: Siemens.com. GlobalWibsite2019. – Access mode: <https://new.siemens.com/ru/ru/kompaniya/o-nas/istoriya-siemens/kompaniya/1853-1918.html> (lastaccess: 08.07.2019). – Title from the screen.

9 Семенюта Н. Ф. История цифровой коммуникации... – С. 35.

10 Там же. – С. 12.

11 George M. Phelps. Master Telegraph Instrument Maker and Inventor / [Electronic resource]: Telegraph-Histori. – Access mode: <http://www.telegraph-history.org/george-m-phelps> (last access: 08.07.2019). – Title from the screen.

12 Ibid.

13 Семенюта Н. Ф. История цифровой коммуникации... – С. 37.

14 Там же. – С. 38

російські банки отримали право створювати позиково-ощадні каси при поштово-телеграфних конторах¹⁵.

Швидкість доставки телеграм постійно зростала. В 1911 р. провели цікавий експеримент: 20 серпня з будівлі “Таймс” у Нью-Йорку відправили телеграму з текстом: “Ця телеграма має обійти навколо Землі”. Повідомлення передали на відстань 46,6 тис. км почергово 16 операторів через Сан-Франциско, Філіппіни, Гонконг, Сайгон, Сінгапур, Бомбей, Мальту, Лісабон і Азорські острови, і воно повернулося до апарата, який його передав, через 16,5 хвилини¹⁶.

У 1884 р. телеграфну службу Російської імперії реорганізували та передали під керування Головного управління пошт і телеграфів¹⁷. Наступного року створили 35 поштово-телеграфних округів, зокрема чотири – в Україні: Київський, Одеський, Харківський і Полтавський. Кожному округу підпорядковувалося 30–70 губернських і повітових поштово-телеграфних контор¹⁸, розташованих зазвичай у центрі міст. Наприклад, окружна телеграфна контора Києва в 1856 р. працювала на вул. Володимирській, 22 поблизу Софійського собору (після проголошення в Києві радянської влади телеграфу передали будівлю колишнього Земельного банку по вул. Володимирській, 10)¹⁹. Емблемою нового відомства стали два ріжки на тлі схрещених стрілок²⁰. Встановили і єдину форму вивісок – синього кольору з жовтою облямівкою та білими літерами, та єдину форму службовців відомства. Графік роботи телеграфних контор дозволяв одержувати й відправляти телеграми цілодобово, навіть у святкові дні²¹.

Поширення телеграфного зв'язку стало потужним поштовхом для розвитку економіки. Потрібно було виготовляти апарати, дроти, ізолятори, телеграфні стовпи, що потребувало тисяч нових робочих місць. З'явилися і нові професії електротехніка та телеграфіста, які відразу стали престижними, однак вимагали технічної підготовки та знання іноземних мов. Для навчання телеграфістів відкривалися телеграфні курси й телеграфні школи. Нестача технічних кадрів, насамперед у поштово-телеграфному відомстві, прискорила появу нових вищих освітніх технічних закладів, зокрема Київського політехнічного інституту (1898).

Зарплати телеграфістів спочатку були доволі високі. Так, у 1862 р. начальник телеграфу отримував 1500 крб на рік, старший механік – 900 крб, телеграфісти – 120–300 крб, залежно від вислуги років. Для порівняння: зарплата поштових чиновників була утричі нижчою²². Реформа 1884 р. зрівняла заробіток телеграфістів та поштових працівників. Чиновник найнижчого VI розряду отримував як на пошті, так і на телеграфі до 390 крб на рік, I і II розрядів – 1000–1500 крб²³. Із поширенням телеграфу робота на ньому почала втрачати ореол новизни та престижності, ставки телеграфних службовців не змінювалися до 1908 р. і на поч. XX ст. їхня платня значно поступалися заробіткам лікарів, викладачів та інженерів. Цим не в останню чергу пояснюється страйк поштово-телеграфних службовців Російської імперії в жовтні 1905 р., після чого їх мінімальна заробітна плата зросла до 450 крб на рік²⁴.

Робота на телеграфі стала однією з небагатьох професій у Росії XIX ст., доступних для жінок, яких із 1864 р. брали на роботу телеграфістками – спочатку у Фінляндії, а з наступного року – по всій країні²⁵. Поштово-телеграфне відомство стало першим у Росії, де, згідно з урядовим розпорядженням від 17 травня 1904 р., жінок брали на державну службу, дозволяючи їм обіймати посади штатних чиновників VI і V розрядів²⁶, що стало потужним фактором емансипації.

Внаслідок реформи прибуток поштово-телеграфних установ зріс. Станції не лише утримували себе, а й приносили кошти до казни. Так, у 1884 р. відомство заробило 15 692 136 крб, витративши на утримання 4 464 813 крб. Тож казна отримала “чистими” понад 11 200 000 крб, а в 1900 р. – понад 14 100 000 крб²⁷.

Використовували телеграф і для приватних повідомлень. Щоправда, коштували перші телеграми доволі дорого. Наприклад, за телеграму з 10 слів із Проскурова до Кам'яця-Подільського в 1880-х рр. треба було сплатити 30 коп. За такі гроші тоді можна було купити п'ять 800-грамових буханок пшеничного хліба або кілограм телятини вищого гатунку. Ще дорожче коштували міжнародні телеграми: до Німеччини – 10 коп. за слово, до Франції – 14 коп.²⁸. А втім, кількість телеграм зростала. Так, за 1881 р. із повітового міста Київської губернії Бердичева відправили 257 200 телеграм (у середньому по

15 *Тицкий С.* Всемирная история денег, кредита и банков. – Киев: Крещатик, 1997. – С. 448.

16 First around-the-world telegram sent, 66 years before Voyager II launch [Electronic resource]: *History*. – Access mode: <https://www.history.com/this-day-in-history/first-around-the-world-telegram-sent-66-years-before-voyager-ii-launch> (last access: 08.07.2019). – Titlefromthescreen.

17 *Міронова І. С.* Поштово-телеграфна реформа 1884 року і Україна // Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу Києво-Могилянська академія. Серія: Історичні науки. – Т. 100. – Миколаїв, 2009. – С. 24.

18 Там само.

19 Київ: енциклопедичний довідник. – Київ: Головна редакція УРЕ, 1981. – С. 592.

20 *Бизина В. Г.* Из истории украинской почты (К 225-летию Киевского почтамта). – Киев, 2000. – С. 39.

21 *Остряко А., Аскерова Л.* Чернігів у XIX – на початку XX ст.: формування міського середовища // Краєзнавство. – 2012. – № 3. – С. 10.

22 *Шапошников Г. Н.* Мотивация труда чиновников почтово-телеграфного ведомства на Урале (середина XIX – начало XX в.) // Вестник Челябинского государственного университета. – 2007. – № 3. – С. 62.

23 Там же.

24 *Міронова І. С.* Установи одеського поштово-телеграфного округу в системі зв'язку Російської імперії (остання чверть XIX – початок XX ст.) // Нова Україна. – 2013. – № 13. – С. 42.

25 *Смоляр Л. О.* Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. XX ст. Сторінки історії. – Одеса: Астропринт, 1998. – С. 145.

26 *Міронова І. С.* Установи одеського поштово-телеграфного округу... – С. 42.

27 *Міронова І. С.* Поштово-телеграфна реформа 1884 р. і Україна... – С. 25–26.

28 *Шама О.* Лондон на проводе. Как 150 лет назад британцы протянули телеграфную линию из Лондона в Калькутту через Украину // Новое время. – 2017. – № 46. – С. 65.

704 за добу), за які його мешканці заплатили 16 045,63 крб²⁹, а з Умані того самого року відправили 12 826 телеграм (в середньому 35 за добу): урядових – 115, комерційних – 4725, приватних – 7466 та службових – 320³⁰.

Важливу роль відігравав телеграф на поч. ХХ ст. і у політичному житті. Невипадково в часи революційних змін влади його разом із поштою, телефонними станціями та вокзалами намагалися взяти під контроль не лише більшовики. Зокрема, 23 лютого 1917 р. царський уряд запровадив цензуру на повідомлення з Петрограда. Інформаційна блокада, за допомогою якої царська адміністрація спробувала ізолювати столицю, була прорвана зв'язківцями, які 24 лютого почали передавати один одному відомості про заворушення у столиці. Саме телеграфом передали оголошення про зречення Миколою II престолу, 3 березня опубліковане на шпальтах київських газет, що стало поштовхом до початку Української революції³¹.

У фондовій колекції НМІУ зберігається ще один телеграфний апарат, названий за прізвиськом свого розробника – француза Жана Бодо. Ці механізми вперше ввели в експлуатацію в 1877 р. на лінії Париж–Бордо, а з 1904 р. вони з'явилися в Російській імперії. Вирізнялися ці апарати тим, що на них можна було по одній лінії передавати більш ніж два повідомлення одночасно, залежно від кількості приймальних механізмів. Крім того, Ж. Бодо створив досить вдалий телеграфний код, що отримав назву Міжнародного телеграфного коду – ІТА1. Завдяки цьому швидкість набору зросла до 760 знаків на хвилину, а на найпоширенішому чотирикратному апараті – до 2 660 знаків на хвилину³². Модернізація апаратів Бодо зініціювала створення телетайпів.

В Російській імперії апарати системи Бодо виготовляли у Петербурзі на електромеханічному заводі М. Гейслера, відкритому в 1895 р. Після жовтневого перевороту 1917 р. підприємства, що випускали електротехнічну продукцію, націоналізували більшовики. Громадянська війна відкинула розвиток телеграфного зв'язку в державі на десятиліття. Раді Народних Комісарів СРСР у 1920-ті рр. вдалося відновити старе виробництво, але про подальший розвиток довгий час не йшлося. Це стосувалося апаратів різних систем, зокрема Бодо. Розроблені ще у ХІХ ст., вони випускалися в СРСР у майже незмінному вигляді до 1950-х рр. і були основними на залізничних станціях Радянського Союзу, зокрема в Україні. Апарат схожої моделі, “Бодо–Д” (№ 233), стояв у ставці Йосипа Сталіна у роки Другої світової війни³³.

Змонтований на металевому столі телеграфний апарат 2БД, що зберігається у НМІУ (інв. № Р–1189), надійшов із музею Київського центрального телеграфу в 1982 р. Попри зовнішню подібність цього апарата до таких пристроїв поч. ХХ ст., час його виготовлення – пізніший, доказом чого є логотипи на клавіатурі та приймачі апарата. Цифра “41” вказує на рік модернізації (1941) означеної моделі, а розміщена на тлі телеграфної стрічки аббревіатура “НКЭП” розшифровується як “Наркомат електротехнической промышленности”. Це відомство діяло в системі виконавчої влади СРСР із 17 квітня 1940 р. по 15 березня 1946 р. Зазначена російською мовою на телеграфному приймачі аббревіатура “СССР–МПСС” розшифровується як “Министерство промышленности средств связи” (діяло з 28 червня 1948 р. по 5 березня 1953 р.). Отже, цей телеграфний апарат виготовили між 1948 та 1953 рр.

Апарати модифікації 2БД напередодні німецько-радянської війни випускав електромеханічний завод у м. Калужі. В 1945 р. з Німеччини до СРСР як репарації перевезли електротехнічне обладнання, і калужке підприємство перейшло на випуск телефонів і спецтехніки для військово-морського флоту. Довоєнне обладнання заводу перевезли до України, де в 1945 р. розпочалося будівництво Львівського заводу телеграфної апаратури. Отже, можна зробити висновок, що апарат 2БД із зібрання НМІУ виготовили у Львові, крім клавіатури, створеної до березня 1946 р.

Згідно зі встановленими в СРСР нормативами, телеграму приносили адресатові додому в день відправлення, а телеграму–“блискавку” – через 2–3 год. після відправлення, навіть уночі. Проте в Радянському Союзі ці приписи постійно порушувалися, про що неодноразово писали автори українського сатирично-гумористичного журналу “Перець”³⁴. Телеграми іноді “блукали” тижнями у пошуках адресата³⁵. Зменшення престижності професії телеграфіста відбивалося на якості набирання текстів, які містили безліч помилок, а подекуди їх зміст взагалі неможливо було зрозуміти³⁶. А втім, після Другої світової війни внаслідок нерозвиненості телефонізації телеграф ще довго відігравав у Радянському Союзі роль головного засобу зв'язку як на транспорті, так і у побуті. Поштові відділення України до кін. 1960-х рр. продовжували експлуатувати старі апарати Г'юза, Бодо та Морзе. Слово в телеграмі коштувало всього 3 коп., й на телеграфах стояли черги, особливо – у передсвяткові дні. Наприклад, перед Новим роком на центральному поштовому відділенні Чернівців відправляли до 8 тис. телеграм на добу³⁷. Але згодом роль телеграфу зменшувалася. Спочатку йому серйозну конкуренцію склав телефон, а за доби незалежності – електронна пошта. Останню “класичну” телеграму в Україні відправили на поч. березня 2018 р.³⁸

Таким чином, констатуємо, що телеграф з'явився і досить швидко прижився на теренах України із сер. ХІХ ст. завдяки

29 Там же.

30 Пишемо книгу разом / [Електронний ресурс]: Черкаси-Укртелеком. – Режим доступу: <http://www.cherkasy.ukrtelecom.ua/presscenter/news/archiv?id=99708> (дата звернення: 08.07.2019). – Назва з екрана.

31 *Міронова І. С.* Поштово-телеграфні службовці в революції 1917 р. // Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу Києво-Могилянська академія. Серія: Історичні науки. – Т. 292. – Миколаїв, 2017. – С. 20.

32 *Семеновта Н. Ф.* История цифровой коммуникации... – С. 43–44.

33 Там же. – С. 44.

34 *Квашенко О., Руденко А.* Ув'язіть неув'язки! // Перець. – 1951. – № 19. – С. 6–7; *Прокопенко Ф.* Хочу тобі дати дружню пораду: не бий телеграм // Перець. – 1962. – № 10. – С. 10.

35 *Гливенко В.* На телеграфі [карикатура] // Перець. – 1947. – № 15. – С. 6.

36 Конкурс Перця // Перець. – 1961. – № 3. – С. 5.

37 *Молоткін Г.* Історичний нарис...

38 Остання українська телеграма: ми встигли! / [Електронний ресурс]: BBC News Україна. – Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/media-43255235> (дата звернення: 08.07.2019). – Назва з екрана.

іноземним компаніям. Його упровадження зумовило важливі зміни в соціально-економічному житті. Цей вид зв'язку об'єднав фінансові й товарні ринки, покращив роботу залізниці, прискорив збір і передачу новин для ЗМІ, сприяв появі нових професій, навчальних закладів, емансипації. Не менш важливу роль телеграф відіграв і у політичних подіях першої чверті ХХ ст. В Радянському Союзі внаслідок технічної відсталості і слабо розвиненої телефонізації телеграф до сер. ХХ ст. відіграв роль основного засобу зв'язку як на транспорті, так і у побуті.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Артемьев М.* Век связи: как начиналась глобализация XIX столетия / [Электронный ресурс]: Forbes. 2014. 5 декабря. – Режим доступа: <https://www.forbes.ru/mneniya-column/istoriya/274975-vek-svyazi-kak-nachinalas-globalizatsiya-xix-stoletiya> (дата обращения: 08.07.2019). – Название с экрана.
2. *Бизина В. Г.* Из истории украинской почты (К 225-летию Киевского почтамта). – Киев, 2000. – 91 с.
3. *Ботушанський В. М., Чайка Г. В.* Встановлення на Буковині поштово-телеграфного і телефонного зв'язку та його значення для входження краю в європейські взаємини (XIX – поч. ХХ ст.) // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Історія: Збірник наукових статей. – Чернівці: Рута, 2004. – Ч. 2. – С. 95–102.
4. *Гливенко В.* На телеграфі [карикатура] // Перець. – 1947. – № 15. – С. 6.
5. *Єсюнін С.* Телеграф, телефон, радіо: перші кроки на Поділлі / [Електронний ресурс]: Ye.ua. – Режим доступа: https://ye.ua/istoriya/959_Telegraf_telefon_radio_pershi_kroki_na_Podilli.html (дата звернення: 08.07.2019). – Назва з екрана.
6. Історія Сіменс в Україні. Співпраця концерну Сіменс з Україною / [Електронний ресурс]: Siemens.com. GlibalWebsite. – Режим доступа: <https://w5.siemens.com/web/ua/uk/about/siemens-ukraine-history/Pages/history.aspx> (lastaccess: 08.07.2019). – Назва з екрана.
7. *Квашенко О., Руденко А.* Ув'яжіть неув'язки! // Перець. – 1951. – № 19. – С. 6–7.
8. Київ: енциклопедичний довідник. – Київ: Головна редакція УРЕ, 1981. – 736 с.
9. *Коваленко О.* Вам телеграма... Сторінки історії Кременчуцького телеграфу / [Електронний ресурс]: Історія Кременчуга и его окраин. – Режим доступа: <http://kremenhistory.org.ua/vam-telegrama-storinki-istorii-kremenchuckogo-telegrafu/amp/> (дата звернення: 08.07.2019). – Назва з екрана.
10. Конкурс Перця // Перець. – 1961. – № 3. – С. 5.
11. *Міронова І. С.* Поштові і поштово-телеграфні установи на півдні України в системі зв'язку російської держави (друга половина ХVІІ – початок ХХ ст.). – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – 562 с.
12. *Міронова І. С.* Поштово-телеграфна реформа 1884 року і Україна // Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу Києво-Могилянська академія. Серія: Історичні науки. – Т. 100. – Миколаїв, 2009. – С. 24–29.
13. *Міронова І. С.* Поштово-телеграфні службовці в революції 1917 р. // Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу Києво-Могилянська академія. Серія: Історичні науки. – Т. 292. – Миколаїв, 2017. – С. 19–24.
14. *Міронова І. С.* Установи Одеського поштово-телеграфного округу в системі зв'язку Російської імперії (остання чверть ХІХ – початок ХХ ст.) // Нова Україна. – 2013. – № 13. – С. 37–46.
15. *Молоткін Г. П.* Історичний нарис до 150-річчя телеграфу на Буковині / [Електронний ресурс]: Муніципальна бібліотека ім. А. Добрянського – Режим доступа: <http://dobrabiblioteka.cv.ua/ua/news?id=458767> (дата звернення: 08.07.2019). – Назва з екрана.
16. Остання українська телеграма: ми встигли! / [Електронний ресурс]: BBC News Україна. – Режим доступа: <https://www.bbc.com/ukrainian/media-43255235> (дата звернення: 08.07.2019). – Назва з екрана.
17. *Остряк А., Аскерова Л.* Чернігів у ХІХ – на початку ХХ ст.: формування міського середовища // Краєзнавство. – 2012. – № 3. – С. 5–19.
18. Пишемо книгу разом / [Електронний ресурс]: Черкаси-Укртелеком. – Режим доступа: <http://www.cherkasy.ukrtelecom.ua/presscenter/news/archiv?id=99708> (дата звернення: 08.07.2019). – Назва з екрана.
19. *Прокопенко Ф.* Хочу тобі дати дружню пораду: не бий телеграм // Перець. – 1962. – № 10. – С. 10.
20. *Смоляр Л. О.* Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. ХІХ – поч. ХХ ст. Сторінки історії. – Одеса: Астропринт, 1998. – 408 с.
21. Первые контракты / [Электронный ресурс]: Siemens.com. Glibal Website. – Режим доступа: <https://new.siemens.com/ru/ru/kompaniya/o-nas/istoriya-siemens/kompaniya/1853-1918.html> (дата обращения: 08.07.2019). – Название с экрана.
22. *Семенюта Н. Ф., Здоровцов И. А.* История электрической связи на железнодорожном транспорте (прошлое, настоящее, будущее). – Москва: Транспортная книга, 2008. – 326 с.
23. *Семенюта Н. Ф.* История цифровой коммуникации – от телеграфа до Интернета. – Минск: Колорград, 2017. – 168 с.
24. *Тицкий С.* Всемирная история денег, кредита и банков. – Киев: Крещатик, 1997. – 837 с.
25. *Федорченко О. В.* Профессиональная подготовка почтово-телеграфных служащих в конце ХІХ – в начале ХХ в. В Одесском почтово-телеграфном округе // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Вип. ХХХІV. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – С. 62–65.
26. *Шама О.* Лондон на проводе. Как 150 лет назад британцы протянули телеграфную линию из Лондона в Калькутту через Украину // Новое время. – 2017. – № 46. – С. 62–65.
27. *Шапошников Г. Н.* Мотивация труда чиновников почтово-телеграфного ведомства на Урале (середина ХІХ – начало

28. First around-the-world telegram sent, 66 years before Voyager II launch / [Electronic resource]: History. – Access mode: <https://www.history.com/this-day-in-history/first-around-the-world-telegram-sent-66-years-before-voyager-ii-launch> (last access: 08.07.2019). – Title from the screen.

29. *George M. Phelps*. Master Telegraph Instrument Maker and Inventor / [Electronic resource]: Telegraph-History. – Access mode: <http://www.telegraph-history.org/george-m-phelps> (last access: 08.07.2019). – Title from the screen.

REFERENCES

1. *Artemiev M.* Vek svyazi: kak nachinalas globalizatsiya 19 stoletiya / [Elektronnyi resurs]: Forbes. – Rezhim dostupa: <https://www.forbes.ru/mneniya-column/istoriya/274975-vek-svyazi-kak-nachinalas-globalizatsiya-xix-stoletiya> (data obrascheniya: 08.07.2019). – Nazvanie s ekrana.
2. *Bizina V. H.* Iz istorii ukrainskoy pochty (K 225-letiyu Kievskogo pochtamta). – Kiev, 2000. – 91 s.
3. *Botushanskiy V. M., Chaika H. V.* Vstanovlennia na Bukovyni poshtovo-telehrafnoho i telefonnoho zviazku ta yoho znachennia dlia v khodzhennia kraiu v yevropeiski vzaiemyny (19 – poch. 20 st.). Materialy 5 konhresu Mizhnarodnoi asotsiatsii ukrainistiv. Istorii: Zbirnyk naukovykh statei. – Chernivtsi: Ruta, 2004. – Ch. 2. – S. 95–102.
4. *Hlyvenko V.* Na telehrafii (karyakatura) // Perets. – 1947. – № 15. – S. 6.
5. *Yesiunin S.* Telehraf, telefon, radio: pershi kroky na Podilli / [Elektronnyi resurs]: Ye.ua. – Rezhym dostupu: https://ye.ua/istoriya/959_Telegraf_telefon_radio_pershi_kroki_na_Podilli.html (data zvernennia: 08.07.2019). – Nazva z ekrana.
6. Istorii Simens v Ukraini. Spivpratsia kontsernu Simens z Ukrainoiu / [Elektronnyi resurs]: Siemens.com. Glibal Wbsite. – Rezhym dostupu: <https://w5.siemens.com/web/ua/uk/about/siemens-ukraine-history/Pages/history.aspx> (data zvernennia: 08.07.2019). – Nazva z ekrana.
7. *Kvashenko O., Rudenko A.* Uviazhit neuviazky! // Perets. – 1951. – № 19. – S. 6–7.
8. Kyiv: entsyklopedychnyi dovidnyk. – Kyiv: Holovna redaktsiia URE, 1981. – 736 p.
9. *Kovalenko O.* Vam telehrama... Storinky istorii Kremenchutskoho telehrafu / [Elektronnyi resurs]: Istoryia Kremenchuga i ego okrain. – Rezhym dostupu: <http://kremenhistory.org.ua/vam-telegrama-storinki-istorii-kremenchuckogo-telegrafu/amp/> (data zvernennia: 08.07.2019). – Nazva z ekrana.
10. Konkurs Pertsia // Perets. – 1961. – № 3. – S. 5.
11. *Mironova I. S.* Poshtovi i poshtovo-telehrafni ustanovy na pivdni Ukrainy v systemi zviazku rosiiskoi derzhavy (druha polovyna 17 – pochatok 20 st.). – Mykolaiv: Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly, 2012. – 562 s.
12. *Mironova I. S.* Poshtovo-telehrafna reforma 1884 roku i Ukraina // Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnogo universytetu im. Petra Mohyly kompleksu Kyievo-Mohylianska akademiia. Serii: Istorychni nauky. – T. 100. – Mykolaiv, 2009. – S. 24–29.
13. *Mironova I. S.* Poshtovo-telehrafni sluzhbovtsi v revoliutsii 1917 r. // Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnogo universytetu im. Petra Mohyly kompleksu Kyievo-Mohylianska akademiia. Serii: Istorychni nauky. – T. 292. – Mykolaiv, 2017. – S. 19–24.
14. *Mironova I. S.* Ustanovy Odeskoho poshtovo-telehrafnoho okruhu v systemi zviazku Rosiiskoi imperii (ostannia chvert 19 – pochatok 20 st.) // Nova Ukraina. – 2013. – № 13. – S. 37–46.
15. *Molotkin H. P.* Istorychni narys do 150-richchia telehrafu na Bukovyni / [Elektronnyi resurs]: Munitsypalna biblioteka im. A. Dobrianskoho. – Rezhym dostupu: <http://dobrabiblioteka.cv.ua/ua/news?id=458767> (data zvernennia: 08.07.2019). – Nazva z ekrana.
16. Ostannia ukrainska telehrama: my vstyhly! / [Elektronnyi resurs]: BBC News Ukraina. – Rezhym dostupu: <https://www.bbc.com/ukrainian/media-43255235> (data zvernennia: 08.07.2019). – Title from the screen.
17. *Ostrianko A., Askerova L.* Chernihiv u 19 – na pochatku 20 st.: formuvannia miskoho seredovyscha // Kraieznavstvo. – 2012. – № 3. – S. 5–19.
18. Pysshemo knyhu razom / [Elektronnyi resurs]: Cherkasy-Ukrtelekom. – Rezhym dostupu: <http://www.cherkasy.ukrtelecom.ua/presscenter/news/archiv?id=99708> (data zvernennia: 08.07.2019). – Nazva z ekrana.
19. *Prokopenko F.* Khochu tobi daty druzhniu poradu: ne byi telehram // Perets. – 1962. – № 10. – S. 10.
20. *Smoliar L. O.* Mynule zarady maybutnioho. Zhinochyi rukh Naddniprianskoi Ukrainy 2 pol. 19 – poch. 20 st. Storinky istorii. – Odesa: Astroprynt, 1998. – 408 s.
21. Pervye kontrakty / [Elektronnyi resurs]: Siemens.com. Glibal Wbsite. – Rezhim dostupa: <https://new.siemens.com/ru/ru/kompaniya/o-nas/istoriya-siemens/kompaniya/1853-1918.html> (data obrascheniya: 08.07.2019). – Nazvanie s ekrana.
22. *Semenyuta N. F., Zdorovtsov I. A.* Istoryia elektricheskoy svyazi na zheleznodorozhnom transporte (proshloe, nastoyashee, budushee). – Moskva: Transportnaya kniga, 2008. – 326 s.
23. *Semenyuta N. F.* Istoryia tsifrovoy komunikatsii – ot telegrafa do Interneta. – Minsk: Kolorgrad, 2017. – 168 s.
24. *Titskiy S.* Vsemirnaya istoriya deneg, kredita i bankov. – Kiev: Kreshchatik, 1997. – 837 s.
25. *Fedorchenko O. V.* Professionalnaya podgotovka pochtovo-telegrafnykh sluzhaschikh v kontse 19 – v nachale 20 v. v Odesskom pochtovo-telegrafnom okruge // Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. – Vyp. 34. – Zaporizhzhia: ZNU, 2012. – S. 62–65.
26. *Shama O.* London na provode. Kak 150 let nazad britantsy protyanuli telegrafnuyu liniyu iz Londona v Kalkuttu cherez Ukrainu // Novoye vremya. – 2017. – № 46. – S. 62–65.
27. *Shaposhnikov H. N.* Motivatsiya truda chynovnikov pochtovo-telegrafnogo vedomstva na Urале (seredina 19 – nachalo

20 v.) // Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. –2007. – S. 58–70.

28. First around-the-world telegram sent, 66 years before Voyager II launch / [Electronic resource]: History.– Access mode: <https://www.history.com/this-day-in-history/first-around-the-world-telegram-sent-66-years-before-voyager-ii-launch> (last access: 08.07.2019). – Title from the screen.

29. *George M. Phelps*. Master Telegraph Instrument Maker and Inventor / [Electronic resource]:Telegraph-History. – Access mode: <http://www.telegraph-history.org/george-m-phelps> (last access: 08.07.2019). – Title from the screen.

Перелік ілюстрацій:

Рис. 1–2. Телеграфний апарат системи Д. Г'юза із зібрання Національного музею історії України. Поч. XX ст. Завод “Siemens & Halske”. Санкт-Петербург.

Рис. 3–4. Телеграфний апарат системи Ж. Бодо із зібрання Національного музею історії України. 1948–1953 рр. Львівський завод телеграфної апаратури.

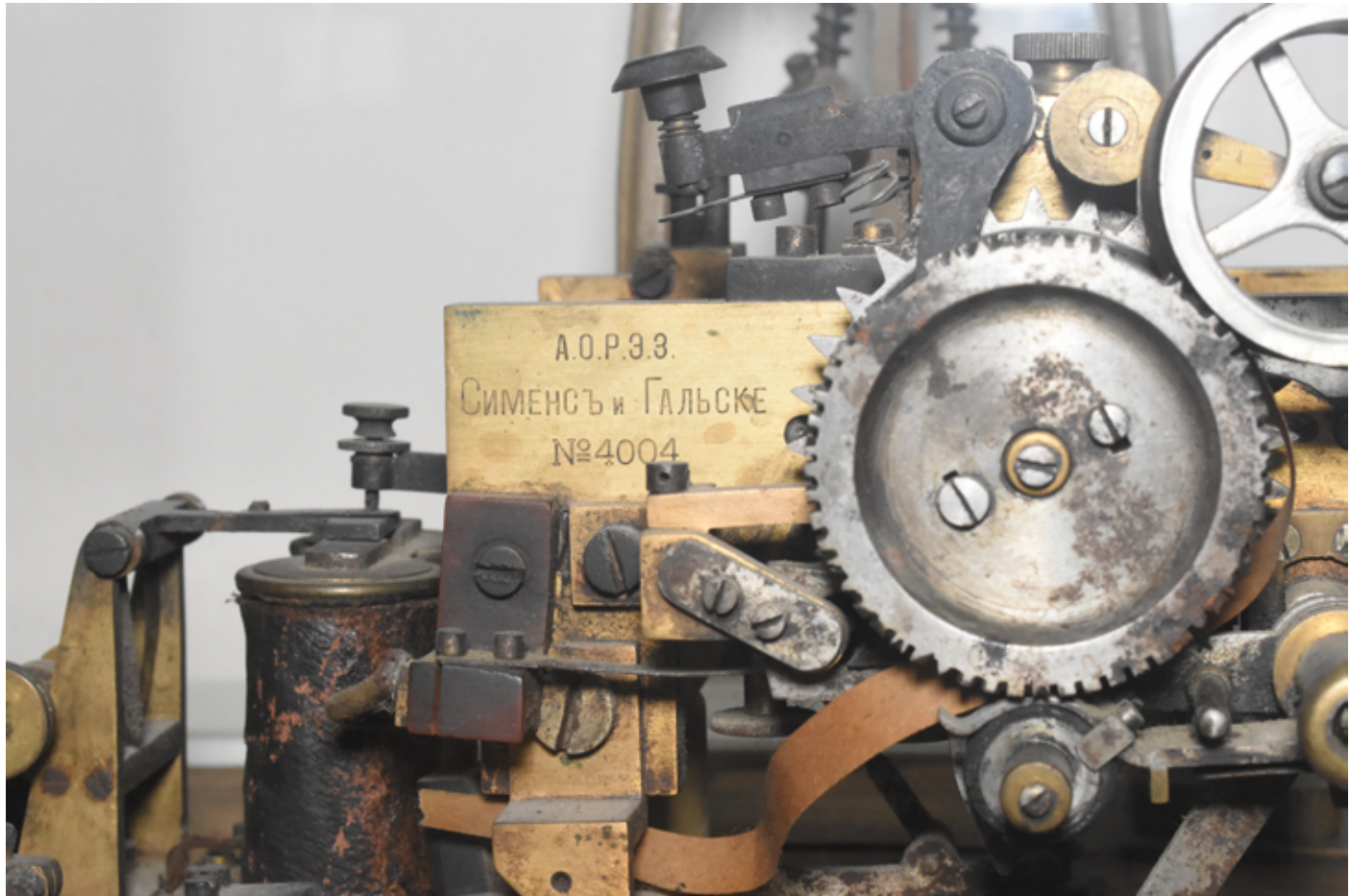

Рис. 2

Рис. 1

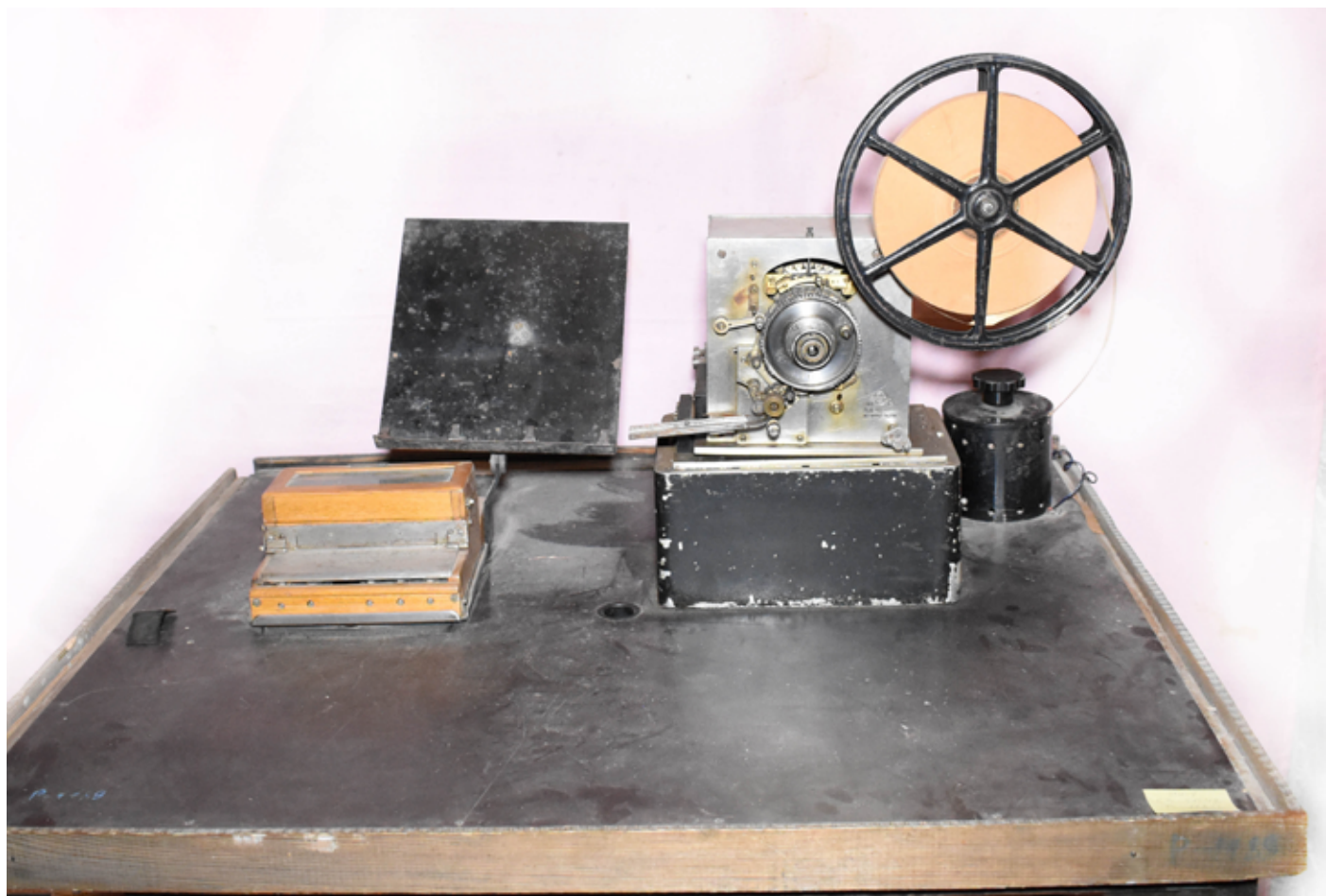

Рис. 3

Рис. 4